

O‘SMIRLAR ORASIDA DEVIANT XATTI-HARAKATLAR SABABLARI VA ULARNI OLDINI OLISH CHORALARINING TAHLILI

Ishmatova Maftuna Nurmuhammedovna

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlar orasida uchrayotgan deviant xatti-harakatlarning psixologik, ijtimoiy va tarbiyaviy sabablari chuqur tahlil qilinadi. Ayniqsa, oilaviy muhit, maktabdagi muammolar, do'stlar bosimi, axborot vositalari ta'siri va shaxsiy omillar yoritiladi. Shuningdek, deviant xatti-harakatlarning oldini olishga qaratilgan profilaktik, ijtimoiy va psixologik yondashuvlar asosida amaliy choralar tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik, deviant xatti-harakat, psixologik sabablar, ijtimoiy muhit, profilaktika, oilaviy tarbiya, yoshlar muammosi.

Annotatsiya: This article provides an in-depth analysis of the psychological, social, and educational causes of deviant behavior among adolescents. It focuses on the influence of family environment, school-related problems, peer pressure, media impact, and personal factors. The article also presents practical recommendations for preventing deviant behavior through preventive, social, and psychological approaches.

Keywords: adolescence, deviant behavior, psychological causes, social environment, prevention, family upbringing, youth issues.

Аннотация: В данной статье подробно анализируются психологические, социальные и воспитательные причины девиантного поведения среди подростков. Особое внимание уделяется влиянию семейной среды, школьным проблемам, давлению сверстников, воздействию СМИ и личным факторам. Также предлагаются практические меры профилактики на основе социальных и психологических подходов.

Ключевые слова: подростковый возраст, девиантное поведение, психологические причины, социальная среда, профилактика, семейное воспитание, проблемы молодёжи.

1. Deviant xatti-harakatlarning mohiyati va tasnifi

Deviant xatti-harakatlar — bu jamiyat tomonidan belgilangan axloqiy, huquqiy yoki ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqadigan harakatlar yig'indisidir. O'smirlar orasidagi deviant xatti-harakatlar odatda maktabdan qochish, o'g'rilik, tajovuzkorlik, mastlik,

psixoaktiv moddalarni iste'mol qilish, huquq-tartibot idoralariga bo'ysunmaslik kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi¹⁷¹.

- Olimlar deviant xatti-harakatlarni quyidagi turlarga ajratadi:
- Huquqbuzarlik xarakteridagi deviantlik: qonunlarni buzish bilan bog'liq xatti-harakatlar (o'g'rilik, bezorilik, vandalizm va boshqalar).
- Aksilijtimoiy deviantlik: axloqiy me'yorlarga zid bo'lgan, jamiyatga zarar yetkazadigan harakatlar (spirtli ichimlik iste'moli, giyohvandlik).
- Autodestruktiv deviantlik: o'z hayotiga xavf tug'diradigan xatti-harakatlar (o'z joniga qasd qilishga urinish, o'ziga tan jarohati yetkazish)¹⁷².

2. Deviant xatti-harakatlarning asosiy sabablarini tahlil qilish

Deviant xatti-harakatlarning yuzaga chiqishiga turli omillar sabab bo'ladi. Bu omillar psixologik, ijtimoiy, oilaviy va shaxsiy jihatlardan iborat bo'lib, har bir o'suvchi individning shaxsiyati va atrof-muhiti bilan bog'liqdir.

a) Oilaviy omillar

Oilada mehr-muhabbatning yo'qligi, nazoratning yetishmasligi, ota-onaning e'tiborsizligi yoki haddan tashqari qat'iyati o'smirlarning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy muhit barqaror bo'lmagan o'smirlar xavf guruhiga kiradi¹⁷³. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, deviant harakat sodir etgan o'smirlarning 60 foizdan ortig'i nosog'lom oilalarda tarbiya topgan¹⁷⁴.

b) Maktab omillari

Maktabda o'qituvchilarning befarqligi, o'quv dasturlarining qiziqarsizligi, o'quvchilarga nisbatan nohaqliklar o'smirda norozilik kayfiyatini yuzaga keltiradi. Bu esa maktabdan qochish yoki o'z tengdoshlariga nisbatan tajovuzkorlik ko'rsatishga olib keladi¹⁷⁵. Shuningdek, baholash tizimining adolatsizligi ham psixologik bosimning manbai bo'lishi mumkin.

c) Tengdoshlar guruhi va bosim

O'smirlar tengdoshlarining fikriga juda kuchli bog'liq bo'lishadi. Ijtimoiy qabul qilinishga bo'lgan ehtiyoj kuchli bo'lgani uchun u noto'g'ri guruhlariga u noto'g'ri guruhlariga qo'shilish xavfi ostida bo'ladi. Ayniqsa, jinoyatchilik elementlari mavjud bo'lgan norasmiy guruhlar (ganglar, ekstremistik harakatlar va boshqalar) o'smirlar ongiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ular orasida o'zini isbotlash, "qahramonlik" qilishga urinish, o'ziga

¹⁷¹ G'ulomov A. Sotsiologiya. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. – B. 121.

¹⁷² Becker H. Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. – New York: Free Press, 1963.

¹⁷³ Ergashev E. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent: Fan, 2010. – B. 89.

¹⁷⁴ O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi hisobotlari, 2023-yil.

¹⁷⁵ Qodirova Z. "Yoshlar muammolari va ularni hal etish yo'llari" // O'zbekiston ijtimoiy hayoti, 2021, №4.

ishonch hosil qilish kabi psixologik ehtiyojlar mavjud bo'ladi¹⁷⁶. Bu esa o'smirni deviant xatti-harakatlarga undashi mumkin.

d) Axborot vositalari va raqamli muhit ta'siri

So'nggi yillarda internet, ijtimoiy tarmoqlar va virtual makon o'smirlar hayotida asosiy axborot manbaiga aylangan. Biroq bu manbalar har doim ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Zo'ravonlik, yengil tabiatlik, jamiyat me'yorlariga zid g'oyalar targ'ib qilinayotgan kontentlar yosh ongiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, "influencer"lar orqali noto'g'ri hayot tarzi targ'ib qilinishi, o'smirda noto'g'ri qadriyatlar shakllanishiga olib keladi¹⁷⁷.

e) Shaxsiy-psixologik omillar

Deviant xatti-harakatlarning sabablari orasida o'ziga past baho berish, stress, ruhiy tushkunlik, o'zini yolg'iz his qilish kabi shaxsiy psixologik holatlar ham muhim rol o'ynaydi. Ayrim hollarda bu muammolar chuqur psixologik yordamsiz hal etilmaydi. Davolanishi kechiktirilgan depressiya, tashvish, affektiv buzilishlar va boshqa nevrologik holatlar deviant xatti-harakatlarga zamin yaratishi mumkin¹⁷⁸.

3. Deviant xatti-harakatlarning oldini olish choralari

O'smirlar orasidagi deviant harakatlarni oldini olishda tizimli, ko'p darajali yondashuv muhim hisoblanadi. Quyida eng samarali yo'llar keltirilgan:

➤ Oilaviy tarbiyani mustahkamlash

Ota-onalar farzandlarining psixologik ehtiyojlariga befarq bo'lmasliklari, ular bilan doimiy muloqotda bo'lishlari, bolalarga mehr-muhabbat ko'rsatishlari kerak. Shuningdek, oilaviy muhitda sog'lom qadriyatlarni shakllantirish, muammolarni birgalikda hal qilish orqali ijobiy modelni yaratish muhimdir¹⁷⁹.

➤ Maktab va o'quv muassasalari faoliyatini takomillashtirish

Maktablar psixologik xizmat ko'rsatish sifatini oshirishi, xavf guruhidagi o'quvchilar bilan yakka tartibda ishlash tizimini yo'lga qo'yishi zarur. Tarbiyaviy mashg'ulotlar, o'quvchilarga ijtimoiy-psixologik treninglar o'tkazish va ularni madaniy tadbirlarga jalb qilish orqali ijobiy muhit yaratish mumkin¹⁸⁰.

➤ Ijtimoiy institutlar va mahalla tizimining roli

¹⁷⁶ Merton R. "Social Structure and Anomie" // American Sociological Review, 1938.

¹⁷⁷ Baxtiyorov S. Internet va axborot madaniyati. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2020. – B. 53.

¹⁷⁸ Raximova M. Psixologiyada deviant xulq. – Toshkent: IQTISODIYOT, 2019. – B. 37.

¹⁷⁹ Xolmatov A. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2021.

¹⁸⁰ O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. "Yoshlar bilan ishlash konsepsiyasi", 2022-yil.

Mahalla, profilaktika inspektorlari, psixologlar va ijtimoiy xizmatlar birgalikda ishlashi, xavf guruhidagi bolalar ro‘yxati bilan faol shug‘ullanishi zarur. Yoshlarni ijtimoiy loyihalar, sport va san‘at to‘garaklariga jalb etish orqali salbiy muhitdan uzoqlashtirish mumkin¹⁸¹.

➤ Psixologik yordam va maslahat markazlarini kengaytirish

Psixologik maslahat markazlari, “ishonch telefonlari”, onlayn maslahat xizmatlari orqali o‘smirlarga va ularning ota-onalariga tezkor yordam ko‘rsatish mexanizmlari rivojlantirilishi lozim. Psixologik yordam nafaqat muammoni bartaraf etadi, balki uni erta bosqichda aniqlab, profilaktik chora ko‘rishga xizmat qiladi.

➤ Media savodxonlik va raqamli gigiyena

O‘smirlarni zararli kontentlardan himoya qilish, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyatini o‘rgatish, ijobiy axborot muhitini shakllantirish ham deviant harakatlarning oldini olishda muhim omillardandir. Bu borada ota-onalar, maktablar va axborot vositalari hamkorlikda ishlashi zarur¹⁸².

Xulosa

O‘smirlar orasida uchraydigan deviant xatti-harakatlar zahirida ko‘p omilli, murakkab psixologik va ijtimoiy jarayonlar yotadi. Bu holatlar shaxsiy inqiroz, oilaviy befarqlik, maktabdagi muammolar, axborot muhitining salbiy ta‘siri, hamda tengdoshlar bosimining natijasi bo‘lishi mumkin. Deviant xatti-harakatlar faqatgina yakkalangan shaxs muammosi emas, balki jamiyat miqyosidagi ijtimoiy muammo sifatida qaralishi lozim.

Ushbu muammoni samarali hal etish uchun quyidagi yondashuvlar zarur:

- ✓ Ota-onalar va pedagoglarning farzandlarga nisbatan e‘tiborini kuchaytirish;
- ✓ Maktabda psixologik xizmat faoliyatini rivojlantirish va ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarni amalda qo‘llash;
- ✓ Ijtimoiy institutlar, mahalla, profilaktika organlari, yoshlar tashkilotlari hamkorligini kuchaytirish;
- ✓ Media savodxonlikni rivojlantirish va yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish;
- ✓ Psixologik yordam markazlari tarmog‘ini kengaytirish.

Shu tarzda tizimli, ko‘p yo‘nalishli yondashuv asosida o‘smirlar orasidagi deviant xatti-harakatlarning oldini olish, ularni sog‘lom jamiyat a‘zosi sifatida tarbiyalashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘ulomov A. Sotsiologiya. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015. – 310 b.

¹⁸¹ “Mahalla” jamg‘armasi faoliyati hisobotlari, 2023-yil.

¹⁸² “Media savodxonlik va yoshlar” — Respublika seminari materiallari, 2023.

2. Becker H. Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. – New York: Free Press, 1963.
3. Ergashev E. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent: Fan, 2010. – 198 b.
4. Qodirova Z. Yoshlar muammolari va ularni hal etish yo‘llari // O‘zbekiston ijtimoiy hayoti. – 2021. – №4. – B. 22–26.
5. Merton R. Social Structure and Anomie // American Sociological Review. – 1938. – Vol. 3. – P. 672–682.
6. Baxtiyorov S. Internet va axborot madaniyati. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2020. – 174 b.
7. Raximova M. Psixologiyada deviant xulq. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019. – 157 b.
8. Xolmatov A. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2021. – 204 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. “Yoshlar bilan ishlash konsepsiyasi”. – Toshkent, 2022.
10. “Mahalla” jamg‘armasi faoliyati to‘g‘risidagi hisobot. – Toshkent: 2023.
11. Respublika “Media savodxonlik va yoshlar” seminari materiallari. – Toshkent, 2023.
12. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. Yoshlar orasidagi huquqbuzarliklar statistikasi. – Toshkent, 2023.